

HISTORICKÝ MATERIALIZMUS A BURŽOÁZNA „FILOZOFIA TECHNIKY“

LEV HANZEL, Katedrá marxisticko-leninskej filozofie FF UK, Bratislava

Príznačnou črtou filozofických koncepcií súdobého buržoázneho anti-marxistického tábora je subjektivistické chápanie objektívnej reality. V tomto ohľade niet zásadných rozdielov medzi predstaviteľmi rôznych prúdov buržoáznej filozofie či revizionizmu, nech už ide o Calveza, Adornu, Poppera, Schmidta, či Garaudyho, Sartra alebo Kangrgu.

Subjektivistická dezinterpretácia je príznačná aj pre chápanie spoločenských javov a procesov. Chceme to — v rámci našej úvahy — dokumentovať menovite na analýze buržoáznej, idealistickej teórie techniky, ktorá ignoruje závislosť rozvoja techniky od daných výrobných a triednych mocenských vzťahov: Popiera fakticky dialektickú jednotu výrobných síl a výrobných vzťahov. Prehliada úlohu človeka ako výrobnej sily a pokladá techniku za určujúci faktor spoločenského vývoja.

Buržoázna „filozofia techniky“ popiera predovšetkým vedecky overenú tézu, že veda — rátając do toho aj technické vedy — je komplexný *spoločenský* jav a podstatná súčasť *spoločenského* reprodukčného procesu. Jej vznik a vývoj bol a je koniec koncov podmienený produktívnou konfrontáciou človeka s vonkajšou prírodou.

Pritom sa technika absolutizuje ako určujúca príčina sociálnych protirečení a konfliktov. Na tomto základe sa postulujú, aj keď v rozličných formách, tézy, že napríklad zotrokovanie vykorisťovania v súčasnom kapitalistickom svete, rast nezamestnanosti, ničenie životného prostredia, ohrozenie ekologickej rovnováhy a iné dôsledky štátnomonopolistickej deformácie vedecko-technickej revolúcie sú dôsledkom neovplyvniteľného technického vývinu. Nemá teda korene v objektívnom pôsobení zákona zisku na základe kapitalistického zneužitia techniky.

Predstavitelia „filozofie techniky“ rôznych smerov, či už majú jednostranne nekritický vzťah ku kapitalistickej spoločnosti (F. Dessauer, J. Fourastier, E. Fromm a i.) alebo či posudzujú dôsledky vedecko-technickej revolúcie do určitej miery skepticky (F. G. Jünger, H. Driesch a i.), popierajú objektívnu skutočnosť, že technika ako spoločenská sila, ktorá vytvára podmienky pre stále účinnejšie ovládanie prírodných a spoločenských procesov, nie je mocou sui generis. Je naopak materiálne determinovaná jestvujúcimi vlastnickými vzťahmi výrobných prostriedkov a z nich vyplývajúcim charakterom spôsobu výroby.

Technicistické koncepcie ignorujú tiež historickomaterialistický poznatok, podľa ktorého objektívne zákony spoločnosti — na rozdiel od zákonov prírody — sa prejavujú a pôsobia prostredníctvom cieľavedomej činnosti ľudí.

Toto konštatovanie prirodzene neznamená, že obsah a pôsobenie zákonov spoločenského vývoja je azda úplne podriadené ľudskej vôli, alebo že ich ľudia môžu ľubovoľne meniť. Predsa však platí téza, že „subjektívna činnosť ľudí a objektívne spoločenské zákony tvoria protirečivú jednotu, na ktorej sa zakladá spoločenský pohyb a vývoj“. (1, s. 331)

Na základe narastajúcich vedeckých poznatkov človek rozvíja stále komplikovanejšie a dokonalejšie prístroje a stroje, aby si uľahčil realizáciu tvorivých organických a sociálnych funkcií, ktoré patria v konečných dôsledkoch iba jemu. Lebo kybernetický, mechanický homeostat „nemôže ani rodiť, žiť, umierať, pamätať si, vzrušovať sa, fantazírovať, ani myslieť v pravom zmysle toho slova“. (2, s. 136, 138)

Preto ani nemôže byť základným a určujúcim prostriedkom a metódou dejinnej spoločenskej, kultúrnej a vedecky tvorivej činnosti. Základné teoretické koncepcie filozofie techniky sú preto vedecky nezdôvodniteľné a neudržateľné.

Filozofia techniky tvorí základ aj pre buržoázne teórie „jednotnej industriálnej spoločnosti“ a „konvergenzie“. Ich základom je názor, že rozdiely medzi oboma súčasnými spoločenskými systémami, kapitalizmom a socializmom, nie sú podstatné.

Vývoj spoločnosti — kapitalizmu i reálneho socializmu — vedie údajne nezadržateľne k akémusi „technokratickému centralizmu“ na čele s výlučnou vládou „technokratickej elity“ vo všetkých sociálno-ekonomických a sociálno-politických oblastiach.

Prekonanie nedostatkov kapitalizmu a socializmu — ich neustále zblížovanie, „konvergenziu“ smerom k akémusi technokratickému štátu — umožňuje údajne skutočnosť, že technokrati, bez ktorých nie je údajne realizovateľná vedecko-technická revolúcia, sú nezávislí od triednych záujmov. Preto sú schopní prekonávať triedne a ideologické problémy a postupy.

Tieto názory, prebrané najmä z novopozitivistického a pragmatického chápania vedy, postulujú ako novú, rozhodujúcu a vedúcu spoločenskú silu riadiacich manažérov, teda technickú inteligenciu a vedecky fundovaných odborníkov. Buržoázia a proletariát podľa týchto názorov postupne zanikajú. Už dnes sú vraj úplne závislí od technických expertov. Bez ich pomoci a vecných znalostí už vraj nemôžu rozhodovať.

Nástroje buržoáznej a údajne aj socialistickej politickej moci „strácajú“ tým vlastne svoju vládnu funkciu. V tejto súvislosti sa logicky nastoľuje otázka o mieste a úlohe vlastníctva výrobných prostriedkov v spoločenskom vývine.

Antimarxisti rôznych smerov sa usilujú predovšetkým poprieť základný rozdiel medzi kapitalistickým a socialistickým vlastníctvom. Zatiaľ čo revizionisti sa usilujú dokázať, že spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov nie je „dostatočným ekonomickým základom socialistických vzťahov“ (3, s. 109, 110), buržoázny autor K. H. Archipov otvorene tvrdí, že „duchovná konfrontácia s marxizmom-komunizmom sa musí zaoberať množstvom dôležitých otázok“. Pritom však ide predovšetkým o „rozhodujúcu otázku: o vlastníctvo“. (4)

Nastoľuje sa pritom otázka: čo je v modernej industriálnej spoločnosti prvotné, vlastníctvo alebo riadenie? A dokazuje sa, že rozhodujúce — vzhľadom na to, že moc vraj prešla z rúk „vlastníkov do rúk manažérov“ (5, s. 65) — je „spôsob jej kontroly a riadenia“. (6, s. 67)

Táto teoretická poučka má dať objektívne antimarxistom možnosť dokazovať, že kapitalistické a socialistické plánovanie a riadenie sú totožné. Vedie v logických dôsledkoch k popieranu ekonomickej základne reálneho socializmu. Nejestvuje vraj závislosť základne — to jest výrobných vzťahov — a nadstavby, t. j. socialistického štátu a politickej moci robotníckej triedy.

Tvrdí sa, že historickomaterialistická hypotéza o „závislosti politických zmien od úrovne sociálnoekonomického vývinu nebola v podstate dokázaná“. Na tomto základe sa dochádza k záveru o možnosti konfliktných, teda triedno-revolučných situácií aj v socialistickej spoločnosti. Majú údajne východisko v snahách o „modernizáciu“ socialistickeho štátu, a to v zmysle „konvergenzie“ k meštiacko-demokraticky chápanému „demokratickému socializmu“. [7, s. 384]

Z týchto a podobných východísk dezinterpretuje súčasný antimarxizmus aj rôzne čiastkové problémy reálneho socializmu. Útočí napr. na teóriu a prax rozdeľovania spoločenského produktu. Nemôže v ňom vraj jestvovať rozdeľovanie príjmov a výdavkov, ktoré by zodpovedalo záujmom ľudových mäs. Analyzujú sa tiež možnosti zmeny socialistickeho systému na kapitalistický. Usilujú sa napr. dokázať — v čase, keď krajiny Atlantického paktu majú vyše 30 miliónov nezamestnaných — že „rozdiely medzi kapitalizmom a socializmom nie sú obzvlášť veľké“. Problém nezamestnanosti nie je vraj „výlučne kapitalistickým javom. Jestvuje údajne aj za socializmu.“ [8, s. 613—630].

Antimarxisti rôznych smerov sa usilujú interpretovať každú, aj najmenšiu zmenu v ekonomike socialistickej krajín v zmysle uvedených koncepcií. Napr. prechod od extenzívnych metód k intenzívnym metódom hospodárenia skúmajú predovšetkým z toho hľadiska, či nedochádza v tejto súvislosti ku „konvergencii“ oboch hospodársko-politických systémov. Usilujú tiež poprieť kvalitatívnu odlišnosť integračných procesov v ekonomike kapitalistických a socialistickej krajín. Pritom sústavne zamlčujú to, že krajiny socialistickeho spoločenstva — napriek prechodným a zväčša objektívnym ťažkostiam, vyplývajúcim napr. z nevyhnutnosti odstraňovať vojnové ničenie, industrializovať často agrárne alebo agrárnopriemyselné krajiny a pod. — dosiahli veľké úspechy pri zvyšovaní životnej a kultúrnej úrovne ľudu, ktoré by za kapitalizmu boli nemysliteľné.

Filozofia a sociológia „techniky“ je tiež teoretickým zdrojom dezinterpretácie vedeckého komunizmu ako politickej teórie komunistickej strany. Nastoľuje sa požiadavka akejsi „demokratizácie“ reálneho socializmu, pod ktorou sa rozumie uvoľnenie cesty pre činnosť protisocialistických síl. Žiada sa akási zmena „situácie človeka“ ako údajne už prebiehajúcej „konvergenzie“ kapitalizmu a socializmu.

Z podstaty a zamerania takto chápaného „socializmu“ logicky vyplývala téza o nevyhnutnosti „inštitucionálnej revolúcie“, ktorá by jeho závery realizovala. Nemá v nej ísť azda o „vylepšenie doterajšieho modelu socializmu“, ale o jeho „podstatné štruktúrne pretvorenie, o kvalitatívne nový model, o nový systém socializmu“. [9]

Taký je logický záver dezinterpretácie historického materializmu z pozície tzv. filozofie techniky. Vyústil objektívne do požiadavky regresívneho zvratu, likvidácie reálneho socializmu.

Zásadne možno konštatovať, že filozofia a sociológia „techniky“ — a na jej základe formulované teórie „jednotnej industriálnej spoločnosti“ a „konvergenzie“ — zovšeobecňujú v podstate zvludgarizovanú schému triednej štruktúry kapitalistickej spoločnosti a rozširujú jej platnosť mechanicky na socialistickej spoločnosť.

Pritom sa prehliada to podstatné pre určenie charakteru spoločenského

zriadenia: v akých formách sa rozvíjajú výrobné sily za kapitalizmu a v akých za socializmu a s akým cieľom sa ich rozvoj realizuje.

Nemožno nevidieť metafyzický charakter týchto učení. Pokladajú vonkajšiu, povrchovú, javovú podobnosť medzi kapitalizmom a socializmom za podobnosť podstatnú. Prehlasujú zhodu jednej stránky spoločenského života, rozvoj výrobných síl — a aj to iba v ohraničenej miere — za zhodu a podobnosť kapitalistického a socialistického zriadenia vôbec.

Boj za vedecký správne pochopenie a uplatňovanie historického materializmu je výsostne dôležitý. Poznanie a správna aplikácia zákonov spoločenského vývinu, ktoré skúma historický materializmus ako nerozlučná súčasť dialektického materializmu, má osobitný význam. Ľudská spoločnosť je totiž najvyššou a najzrelšou formou vývinu. A znalosť vyššieho je „nevyhnutným predpokladom pre poznanie všeobecných zákonov vývinu, ktoré pôsobia aj v prírode, aj v spoločnosti“. (10, s. 67)

V teoretickej a politickej činnosti musíme vychádzať z poznatku, že základom výstavby a vývoja spoločnosti je výroba materiálnych statkov. Jej predpokladom sú dva typy vzťahov: vzťahy medzi človekom a prírodou a vzťahy ľudí navzájom. Výroba nie je totiž nikdy individuálnym aktom. Výrobné sily sa používajú a vyvíjajú vždy prostredníctvom medziľudských vzťahov, ktoré konštituuju určitú formu spoločnosti. A práve tieto chápe historický materializmus ako výrobné vzťahy.

Dejiny ľudstva dokazujú, že v istej fáze dejín vzniká určitá, pre dané obdobie konkrétna jednota výrobných síl (materiálnych a ľudských) a výrobných vzťahov. Hovoríme o určitom historicky danom spôsobe výroby.

Kapitalizmus je jedným z takýchto spôsobov výroby. Socializmus je zas iným, vyšším, ktorý kapitalizmus historicky prekonáva a nahradzuje. Tak sa realizuje pokrok v spoločenskom vývine.

K systému výrobných vzťahov patrí predovšetkým forma vlastníctva výrobných prostriedkov, spoločenské triedy a ich vzťahy, vzťahy riadenia v spoločenskej výrobe, spoločenské formy rozdeľovania a výmeny.

Komplexné výrobné vzťahy sa vyvíjajú teda priebežne, v štyroch fázach ekonomického procesu: vo výrobe, distribúcii, obehú a spotrebe.

V tomto súhrne je však rozhodujúcim a určujúcim elementom vlastníctvo výrobných prostriedkov. Ich súkromné vlastníctvo za kapitalizmu je základom vykorisťovania rozhodujúcej časti pracujúceho ľudu. Na rozdiel od toho spoločenské vlastníctvo za socializmu je východisko možností všestranného rozvoja ekonomického a spoločenského života, slobody a demokracie, rastúceho zvyšovania životnej a kultúrnej úrovne ľudu.

Zasadanie ÚV KSČ zdôraznilo, že „rozvoj vedy a techniky má v podmienkach budovania socializmu zásadný vplyv na sociálnu štruktúru spoločnosti“. (11, s. 38)

Naša kritika filozofie a sociológie „techniky“ neznamená azda podcenenie významu techniky pre výstavbu rozvinutej socialistickej spoločnosti. Jej cieľom je, naopak, poukázať na objektívne podmienky pre jej rozvoj a čo najširšie a najefektívnejšie uplatnenie v spoločenskom živote. Práve v socialistickej spoločnosti sa stáva veda a technika mohutnou a nenahraditeľnou výrobnou silou. Marxizmus-leninizmus zahŕňa však do pojmu výrobných síl aj pracovnú silu človeka — výrobcu.

Historický materializmus uskutočnil revolučný prevrat v teórii vývoja

spoločnosti tým, že objavil okrem iného ako jej rozhodujúci faktor cieľavedomú materiálnu činnosť človeka, jeho spoločensko-historickú prax, ktorá determinuje jeho duchovnú činnosť a vedomie.

Na rozdiel od mechanického materializmu dokazuje však materialistická dialektika, že vedomie neodzrkadľuje vonkajší svet pasívne, ale v procese meniacej sa, stále sa vyvíjajúcej praktickej činnosti človeka. Pritom pokladá za dôležitý faktor skutočnosť — ktorá má veľký význam pre výstavbu rozvinutej socialistickej spoločnosti — že vedomie má spätný, aktívny vplyv na praktickú činnosť človeka. Je zamerané na vedomý cieľ, ktorý je historickým materializmom a vedeckým komunizmom vedecky stanovený.

Práve subjektívny faktor — ktorého vedúcou silou je komunistická strana — umožňuje premeniť objektívne zákonitosti spoločenského vývinu, rozvojom výrobných síl vytvorené možnosti odstránenia kapitalizmu a výstavby socializmu na objektívnu skutočnosť.

LITERATÚRA

1. Kategórie historického materializmu. Bratislava 1982.
2. PAVLOV, T.: Teória odrazu a naša súčasnosť. Bratislava 1975.
3. MACHONIN, P. a KOL.: Sociální struktura socialistické společnosti. Praha 1967.
4. Rheinischer Merkur. Kolín n. R., 10. 1. 1969.
5. GAILBRAITH, J. K.: Die moderne Industriegesellschaft. Münche—Zürich 1965.
6. WILLES, P.: The Political Economy of Communism. Oxford 1969.
7. NELSON, D.: International Studies Quaterly. Zv. 21, Beverly Hilles 1977, č. 2.
8. DERIX, H.H.: Arbeitslosigkeit im realen Sozialismus. In: Politische Studien. Heft 242. München 1978.
9. Kultúrny život. Bratislava, 9. 9. 1968.
10. KOPNIN, P. V.: Dialektika ako logika a teória poznania. Bratislava 1976.
11. Zasadanie ÚV KSC „O urýchlennom uplatňovaní vedy a techniky v praxi“. Bratislava, jún 1983.